Religiniai papročiai ir bendruomeninės religinės apeigos XX a. pirmojoje pusėje

Jonas Mardosa

Lietuvos edukologijos universitetas

Ramýgalos žmonių, kaip ir visų XX a. pirmosios pusės Lietuvos gyventojų, dvasinio gyvenimo pagrindą sudarė religija. Diena prasidėdavo ir baigdavosi malda ar bent persižegnojimu, reta diena apsieidavo be įvairaus religinio pobūdžio papročių ir apeigų, nekalbant apie dvasinio susikaupimo reikalaujančius advento bei gavėnios laikotarpius, šventines dienas ir sekmadienius. Tačiau XX a. viduryje prasidėjusi sovietizaciją lydėjusi aktyvi ateistinė propaganda, Bažnyčios veiklos trukdymai, netgi tiesoginis kišimasis į asmeninį žmonių gyvenimą padėjo pagrindus daugelio iki tol gyvavusių religinio gyvenimo formų nykimui. Tiesa, tam tikras religinio gyvenimo silpnėjimas pastebimas XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kai modernėjantis kaimas pradėjo tolti nuo aktyvios religinės veiklos. Tačiau esminis lūžis religiniame gyvenime įvyko sovietizavus Lietuvą, todėl straipsnio *objektu* pasirinkti Ramygalos apylinkių gyventojų religiniai papročiai ir bendruomenines religinės apeigos XX a. pirmojoje pusėje. Kadangi religinių papročių ir apeigų visuma pernelyg plati tema, tenka apsiriboti tais, kurie Ramygalos apylinkių gyventojams buvo svarbesni jų asmeniniam religingumui ir religiniam kaimo gyvenimui. Straipsnio medžiagos pagrindą sudaro autoriaus tyrimai ir pagal religiniam gyvenimui kaime tirti sudarytus klausimynus[1] 2011 metų rugpjūčio viduryje etnografinės praktikos metu Lietuvos edukologijos universiteto istorijos specialybės studentų (vadovas J. Mardosa) atlikti lauko tyrimai. Iš viso apklausta per 30 vyresnio amžiaus Ramygalos apylinkių gyventojų. Būdingi daugumai tirtos teritorijos gyventojams duomenys tekste pateikiami apibendrintai, išryškinami (vietovė nurodoma skliausteliuose) tik vertingesni etnologiniu požiūriu atvejai, atskleidžiantys tiriamojo objekto savitumus. Siekdamas įtraukti šią medžiagą į platesnį paprotinį kontekstą, panaudoju ir kitus duomenis, pirmiausia – etnologinę bei religinio turinio literatūrą. Antai artimos Ramygalai Krekenavõs apylinkės religinio gyvenimo vaizdų iš pirmųjų XX a. dešimtmečių aptinkami B. Antanaičio atsiminimų knygoje[2], įvairiose lokalinėse monografijose. Kadangi tradicinės kultūros reiškiniai lokalioje erdvėje neturi ryškesnių skirtumų, o tie patys papročiai dažniau įvairuoja kaimų ir labiausiai atskirų asmenų bei šeimų pagrindu, tokia medžiaga vertinga, nes, papildydama šaltinių bazę, leidžia į nagrinėjamus reiškinius pažvelgti giliau.

Straipsnio *tikslas* – išnagrinėti du temos aspektus: 1) namų aplinkoje esančius religinio pobūdžio papročius;

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2013 01 03, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2013 05 29, pirmą kartą paskelbtas 2017 11 30 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt. Straipsnio kodas elektroniniame serialiniame leidinyje yra LLT:2017-16/70-316/EL.

[1] Mardosa J. Kaimas – religinės bendruomenės dalis, *Apie metodiką ir metodinės priemonės: medžiaga etnografinei praktikai* (autorius ir sudarytojas J. Mardosa), Vilnius, p. 81–85 (medžiagą rinko Gedailė Balčiūnaitė); Mardosa J. Tradicinis pamaldumas XX amžiuje, *ten pat*, p. 86–88 (medžiagą rinko Antanas Jonušas).

[2] Antanaitis B. *Vaikystė Oreliuose: prisiminimai*, Vilnius, 1992.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

2) kaimo bendruomenėje vykstančias religines apeigas, jų formas bei turinį. Tokį pasirinkimą lėmė aplinkybė, kad kasdienybėje svarbiausias religinio gyvenimo ir papročių funkcionavimo centras yra namų aplinka. Tai esminė asmeninio ir šeimos religingumo raiškos sfera. Toliau – kaimo bendruomenėje vykstanti su ūkiniu ir socialiniu gyvenimu susijusi religinė veikla. Todėl straipsnio pagrindiniai *uždaviniai* yra siekimas aptarti religinius simbolius ir jų reikšmę individualiame žmonių gyvenime. Tuo tarpu kaimo bendruomenėje vykstančių apeigų pagrindu bus nustatyta, kokią reikšmę kaimo religiniam gyvenimui turėjo bendruomenėje gyventojų savarankiškai ir dalyvaujant kunigui atliekamos religinės apeigos. Darbe naudotas etnografinis, istorinis lyginamasis bei analitinis tyrimo metodai.

1. Religiniai simboliai ir jų vieta individualiame žmonių gyvenime

Kasdienybėje, namų aplinkoje, religiniame žmonių gyvenime veiksmingiausi buvo įvairūs religiniai simboliai. Pirmiausia tai *sakramentalijos*, žmonių santykiai, su kuriais sudarė vieną religinių papročių esmę, lėmė jų raiškos būdų įvairovę, kuri bus atskleista šiame straipsnio skyriuje.

Sakramentalijoms priskiriami įvairūs daiktai arba veiksmai, kuriuos naudoja Bažnyčia, imituodama sakramentus tam, kad jais pasiektų tam tiktą efektą, ypač dvasinį[3]. XX a. pirmojoje pusėje žmonės vadovavosi žinoma sakramentalijų klasifikacija, kuri buvo suformuluota teologų ir per kunigus, religinį švietimą, pasiekė tikinčiųjų sąmonę ir tapdavo religinius papročius formuojančiu veiksniu. Anot XX a. pradžios teologų,

„visas sakramentalijas galima padalyti į šešias kategorijas, būtent: 1) viešoji malda, 2) švęstas vanduo, 3) pašvęsta duona arba kiti pašvęsti valgiai, 4) visuotina išpažintis (confiteor), *5) išmalda, 6) įvairūs pašventimai“*[4].

Atlikto tyrimo požiūriu ypač svarbu tai, kad sakramentalijos įeina į liaudiško pamaldumo turinį. Liaudiško pamaldumo esmę sudaro praktinei veiklai pritaikomos oficialiosios religijos doktrinos ir normos. Kasdienėse religinio pobūdžio apeigose, papročiuose esančios sakramentalijos suteikia žmonėms tikėjimą Dievo pagalba išvengti įvairių nelaimių, ligų, todėl daugelis liaudiško pamaldumo ritualų siekia žemiškesnių tikslų. Šie žmonių praktiniai lūkesčiai balansuoja tarp religijos ir magijos, o dažnai net persipina, todėl prieštarauja Bažnyčios mokymui, tačiau tiriamuoju laikotarpiu buvo svarbūs kaimo gyventojų santykiuose su Bažnyčia ir katalikybe apskritai[5].

Tarp sakramentalijų, kurios buvo sankcionuotos Bažnyčios, buvo škaplieriai, du juostele sujungti audeklo gabalėliai su Jėzaus Kristaus, Marijos ar šventųjų atvaizdais[6], nors prieškariu vietoj audinio pradėti nešioti medali-

[3] *New Catholic Encyclopedia*, Detroit, 2003, p. 479, *Liturginis maldynas*, red. J. K. Matulionis, J. Navikas, 3-iasis pataisytas fotografuotinis leidimas, Kaunas, 1992, p. 74.

[4] *Platus išguldymas katalikų mokslo. Dalis morališka (Etika). Runkvedis Rymo-Katalikų bažnyčios tikėjimo mokslui išguldinėti.* Dėl jaunuomenės, sudėjo kun. D. Bončkovskis, Vilnius, 1912, p. 104.

[5] Mardosa J. *Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos: Liaudiškojo pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje–XXI a. pradžioje* (mokslinė monografija), Vilnius, 2009, p. 48–49.

[6] *Religijotyros žodynas*, Vilnius, 1991, p. 364.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

kėliai iš metalo. Ši sakramentalija buvo religingumo išraiška, žmonės juos pradėdavo nešioti vaikystėje. Be škaplierių, vaikai paprastai turėdavo po keletą paveikslėlių, kuriuos pirkdavo, juos dovanodavo kunigas kalėdojimo metu, buvo kalėdinės tematikos, su Kūdikėlio Jėzaus gimimu ir Trijų Karalių apsilankymu[7], kiti primindavo Pirmąją komuniją.

Tuo tarpu kryžius ir kryžiaus ženklas buvo vieni esminių krikščioniškosios simbolikos elementų, jie kaimo gyventojus nuolat lydėjo kasdienybėje. Asmeninėje ir ūkinėje žmonių veikloje kryžiaus naudojimas reiškėsi griežtoje katalikybės suformuotoje praktinių veiksmų sistemoje. Kryžiaus simbolis ir pats kryžius buvo dažnų apeigų, žmonių darbų centre. Tradicinėje lietuvių kasdienėje elgsenoje bet kokį darbą įprasta pradėti persižegnojimu, viena esminių sakramentalijų. Tai žmonių ryšio su religija ženklas, o kartu Dievo pagalbos troškimas. Žmonės žegnojosi įžengdami į namus, peržegnodavo išvykstantį į ilgesnę kelionę šeimos narį. Prieš valgį taip pat persižegnodavo ir, kaip teigia respondentai, užstalėje sėdint šios krikščionio priedermės išvengti nebuvo įmanoma, nes viską stebėjo visa matanti tėvo akis. Tuo tarpu kylant debesiui su griausmu, debesį peržegnodavo ranka, sukalbėdavo maldą ir tai buvo ryškus liaudies pamaldumo atvejis, kai kryžiumi trokštama globos namams. Apskritai galima sakyti, kad kryžiaus ženklas žmogų lydėjo visą gyvenimą. Būdavo peržegnojamas ką tik gimęs kūdikis ir paskutinį atodūsį išleidęs žmogus.

Tremtyje išsiuvinėtas namų altorėlio kryžius, saugomas Ramygalos gimnazijos Kraštotyros muziejuje. Iš asm. archyvo

Švč. Mergelės Marijos paveikslas stovėdavo kiekvienos gyvenamosios patalpos sienų sankirtoje, ant lentynėlės. Iš Vytauto Adomaičio archyvo

Tradiciniame Lietuvos kaime, o toks jis buvo pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, kasdienybėje kaimo žmogų lydinčiais krikščioniškais ženklais buvo sakralizuojama namų erdvė. Vienas esminių gyvenamosios patalpos akcentų buvo sakralusis krikštasuolės, t. y. užstalės, kampas. Kampas ir čia stovintis stalas buvo pati garbingiausia gyvenamosios patalpos vieta. Už stalo šeima susėsdavo švęsti švenčių, priimdavo garbingą svečią, čia sodindavo kunigą. Tuo tarpu sienų sankirtoje virš stalo įrengta kampinė lentynėlė atliko namų altoriaus funkciją. Neatsitiktinai, kaip prisimenama, įėjęs elgeta persižegnodavo ir melsdavosi prieš šį kampą. Persižegnodavo ir užklydęs keleivis, nes ant kampinės lentynėlės stovėjo kryželis, maldaknygės, giesmynai, buvo saugomi svarbūs ūkio dokumentai[8]. Dažnai

[7] Antanaitis B. *Vaikystė Oreliuose*, p. 147.
[8] Vyšniauskaitė A. *Lietuvio namai*, Vilnius, 1999, p. 104–105.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

ant kampinės lentynėlės buvo laikomos svarbios ne tiek religiniu požiūriu, bet ir liaudies religijos prasme sakramentalijos: šventintas vanduo, duona ir verbos. Kartais būdavo netgi Rūpintojėlio (Ramýgala) ar kita skulptūrėlė. Greta dar kartais pastatydavo žvakių, o dažnai ant lentynėlės stovėdavo Jėzaus Kristaus ar Švč. Mergelės Marijos paveikslai. Taip pat visuomet į šonus nuo lentynėlės, ant sienų, kabėdavo šventi paveikslai. Kaip prisimena senesnio amžiaus ramygališkiai, kampinės lentynėlės buvo kiekvienos švaresnės gyvenamosios patalpos atributas, neretai išlikęs ir sovietmečiu. Tačiau masiškai keliant gyventojus į gyvenvietes, kampinės lentynėlės su sakralaus pobūdžio inventoriumi retai buvo perkeliamos į naujus namus ir taip buvo prarastas sakralizuojantis patalpą akcentas.

Šventintos žvakės. Bažnyčioje šventintos žvakės plačiai naudotos liaudies papročiuose ir kasdienybėje. Jos šventinamos vasario 2 dieną, per Grabnyčias. Tikrasis šios dienos pavadinimas – Kristaus paaukojimo, nuo VIII a. vidurio vadinama Marijos įvesdinimo šventė. Žvakės primena tą faktą, *„kai senelis Simeonas Jeruzalės bažnyčion atneštą vaikelį Jėzų pavadino „pasaulio šviesa“*[9]. Grabnyčios europietiškoje tradicijoje *turi Apsivalymo, Marijos, Marijos su žvakėmis, Žvakių šventės* ir kitus vardus.[9] Beje, lietuviškasis *Grabnyčios* pavadinimas aiškiai orientuotas į *„grabo“*, t. y. plačiausią šventintų žvakių vartojimo sritį – laidotuvių apeigas ir papročius. Taigi labiausiai paplitęs slaviškos kilmės *Grabnyčių* pavadinimas reiškia, kad vasario 2 d. bažnyčioje pašventinta žvakė yra įvairiems laidotuvių apeigų momentams skirta sakramentalija. Kaip teigiama, *grabnyčių* žvakė uždegama pradėjus merdėti žmogui. Žvakė pastatoma šalia, ant stalo, arba įduodama mirštančiajam į rankas. Numirti nepalydėtam jos liepsnos – nelaiminga mirtis (Ramygala). Iki mūsų dienų išlikęs paprotys, žinomas visoje Lietuvoje, per Kūčias uždegti *grabnyčią* toje vietoje, prie kurios sėdėjo tais metais miręs šeimos narys.

Šventės ištakos siekia V a., kai Jeruzalėje paliudyta šventė su žvakių procesija. Tačiau tik X a. germanų pasaulyje atsirado žvakių šventinimas šios šventės metu, o Romą pasiekė XII a. Nuo tada žvakių šventinimas tapo šios šventės apeiga ir daug kur imta vadinti *Grabnyčių švente*[10].

Tačiau liaudiškojo pamaldumo perspektyvoje šventintos žvakės taip pat plačiai siejamos su gaisrais ir apsauga nuo šios nelaimės. Gaisras kaime, ypač gatviniame (o jų ir XX a. Lietuvoje buvo gausu), sunaikindavo ne vien atskirą pastatą ar sodybą, bet ir visą gyvenvietę. Šioje realioje situacijoje ir atsirado žvakės sąryšio su Perkūnu perspektyva. Baltarusiai šią žvakę netgi vadina *gramanyčia*[11]. Toks pavadinimas vietomis žinomas ir Lietuvoje, tačiau Ramygalos apylinkėse žvakių vadinimo *gramnyčia* neužtinkama. Daug kur perkūnijos metu ant lango, paprastai toje pusėje, iš kur ateina debesys, uždega žvakę. Taip su liepsna kovoti siekiama panaudojus išgautą iš šventintos sakramentalijos ugnį. Toks tradicinėje ritualinėje ir ūkinėje sferose žvakių naudojimo junginys yra savitas, religijos suformuotas apsauginių veiksmų interpretavimas, būdingas liaudiškam pamaldumui apskritai. Perkūnijos baimė ir apsaugos priemonių arsenalas apima kompleksinį sakramentalijų naudojimo

[9] Kajackas A. *Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje*, Kaunas, 1998, p. 147–148.

[10] *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: весенние праздники*, Москва, 1977, с. 39.

[11] *Беларусы. Грамадскія традыцыі*, отв. ред. В. Ф. Бацяеў, Мінск, 2002, М. 6, с. 481.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

būdą, kai, be žvakės, naudojami ir kiti krikščionybės ženklu pažymėti atributai, tarp kurių pirmiausia yra šventinta duona.

Šventinta duona. Šventos Agotos dieną (vasario 5 d.) bažnyčiose tradiciškai šventinama ruginė duona, druska bei vanduo ir tai yra ne vien lietuviška tradicija.[12] Ši duona pirmiausia yra sakramentalija, jai taip pat suteikiama maginė galia, nes ir pati šv. Agota bažnytinėje tradicijoje siejama su ugnies tematika[13]. Tokiu būdu tikėjimas sakramentalijos galia sulaikyti ugnį, apsaugoti nuo gaisro susijęs su esmine šv. Agotos, kaip saugotojos nuo stichijos, gaisro, samprata. Visoje Lietuvoje žinomi kiek įvairuojantys pasakojimai apie apsauginę šventintos duonos reikšmę saugant pastatus nuo gaisro. Dėl šios priežasties duona namuose laikyta pavojingoje gaisrui kilti vietoje arba ten, kur trenkia dažniau perkūnas (pasparėje, po balkiu), kiti, suvynioję į drobę, padėdavo kraičio skrynioje, stalo stalčiuje, tačiau svarbiausia taip, kad, reikalaui esant, ji būtų lengvai prieinama. Laikė prie šventųjų paveikslų, valgydavo jos tik trupinius (Ramygala).

Liaudiškoje traktuotėje apsauga nuo gaisro atsirado todėl, kad kai norėjo ją sudeginti, vis užgesdavo ugnis. Ši jos funkcija plačiai su įvairiomis variacijomis paplitusi daugelyje slavų katalikų tautų.

Gyvenamuosiuose namuose galimu gaisro židiniu buvo krosnis, todėl susuktą į švarų skuduriuką duonos gabaliuką laikė ant krosnies (Garuckų k.), tačiau apsauginės duonos funkcijos yra platesnės, nes tikėta, kad jos turėtojai gyvenime bus saugesni apskritai. Šventinta duona apsaugines funkcijas atlikdavo ne tik saugoma namuose. Ypač vartota aktyviuose veiksmuose kilus gaisrui. Žmonių elgsenos modelis, kilus gaisrui, įvairuoja menkai. Svarbiausia yra apsauginio rato aplink pavojaus židinį sudarymas ir bandymas nuvesti ugnį nuo degančio pastato. Sakydavę, kad, kilus gaisrui, reikia apibėgti tris kartus aplink namą (kartais, kad būtų greičiau, jodavo net ant arklio) ir nunešti duoną tolyn. Taip su duona kartu bus nuvesta ir ugnis. Šiam tikslui naudojo ir šv. Agotos paveikslą. Nuvedus ugnį į nepavojingą vietą, duoną ar paveikslą reikia numesti, tada atsivijus ugnis juos sudegins ir taps nebepavojinga[14]. Duona galėjo būti metama ir į liepsnas, kad slopintų ugnį. Galima duona smilkyti arba, kilus gaisrui, padėti netoli kitų pastatų, kad šie neužsidegtų. Sakoma, kad net kunigas yra sakęs, jog įmetus duonos į gaisro ugnį ji nedega (Ramygala). Kitokią, apsauginę galią žmogui duona gali turėti nešiojama su savimi. Ypač stengdavosi suteikti apsaugos perspektyvą vaikams, todėl motinos vaikams įdėdavo ar net įsiūdavo į drabužius šv. Agotos duonos nešiotis su savimi. Kartais kartu su duona į kišenę įdėdavo ir šventą paveikslą (Ramygala).

Šventintas vanduo. Mitologinė apvalančioji, palaiminanti ir apsauginė bei simbolinė reikšmė teko šventintam vandeniui, kurio vaidmuo su juo susijusiuose įvairiuose kultuose gerai žinomas tyrinėtojams. Liturginėje Didžiojo šeštadienio struktūroje yra ritualinis vandens šventinimas bažnyčioje. Tuo metu, be vandens, šventina ir ugnį, todėl vieni žmonės parsineša vandens, kiti – ugnies (Šlekių k.)[15].

[12] Tokius daiktus per Agotą šventina ir lenkai. Fischer A. *Etnografja Slowianska. Zeszyt trzeci. Polacy*, Lwow–Warszawa, 1934, s. 196.

[13] Усачева В. В. Агата, *Славянские древности*, Москва, 1995, М. 1, с. 89.

[14] Šv. Agotos duonos nešimo būdai, maldos jai ir Gabijai skelbtos J. Balio. Balys J. *Raštai,* Vilnius, 1998, t. 4, p. 254–256.

[15] *Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka*, parengė N. Marcinkevičienė (papročiai, tikėjimai burtai), L. Sungailienė (dainuojamoji tautosaka), A. Vakarinienė (choreografija, folkloras), Vilnius, 2006, p. 439.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

Paprastai bažnyčios prieangyje stovintis kubilas ar statinė su vandeniu Velykų išvakarėse skirta tikinčiųjų poreikiams. Nors vanduo šventinamas per šv. Agotą, per Sekmines, kitų švenčių dienomis, tačiau kaimo gyventojams svarbiausias buvo velykinis vanduo. Velykinis vanduo, kaip teigiama, esąs pats geriausias, nes į jį šventinimo metu kunigas įdeda žvakę (Uliūnai). Jo parnešti šeštadienį kartais į bažnyčią būdavo specialiai siunčiami vaikai.

Prisimenama, kad Velykų šeštadienio liturgijoje šventintas vanduo namuose laikytas prie durų indelyje, į kurį kartais pamerkdavo pirštus prieš persižegnodami. Tai tiesioginė šventinto vandens laikymo sąsaja su esančiu bažnyčios prieangyje šventintu vandeniu, kur taip pat einant į vidų atliekamas minėtas veiksmas. Vandenį naudodavo žegnodamiesi įvairiomis progomis (Ramygala). Jį laikė ant kampinės lentynėlės prie šventųjų paveikslų – buteliuką su vandeniu pastatydavo Velykų išvakarėse (Ramygala), taip pat spintoje. Vaikai per kurį laiką vandenį išgerdavo. Plačiausiai šventintas vanduo naudotas apsaugoti sodybas nuo gaisro, piktųjų dvasių. Gana paplitę visoje Lietuvoje kylant debesiui ir smarkiai griaudžiant šventintu vandeniu šlakstyti namus. Šiam tikslui nuo perkūno buteliuką vandens laikydavo palubėje, ant aukšto. Taigi šventintu vandeniu namuose įvairiais tikslais šlakstydavo ištisus metus; namuose tam tikslui laikydavo ir šlakstyklę.

Tačiau svarbiausia apeiga vyko Didįjį šeštadienį, kai vandenį įpildavo į dubenėlį ir šeimininkas jame pamirkęs pirštus ir persižegnojęs šlakstė kryžiaus ženklu gyvenamąsias patalpas, tvartus, gyvulius tariamai apsaugai nuo velnio. Kartais pastatus ir laukus eidavo šventinti pavalgius velykinius pusryčius. Galėjo Velykų rytą, prieš tekant saulei, su šventintu vandeniu rugio varpomis šlakstydavo visus pastatus nuo nelaimių, piktųjų dvasių. Raguviškiai per Velykas šventintu vandeniu suvilgydavo kelias rugių varpas ir šventindavo aruodus[16]. Visoje Lietuvoje prieš Velykų pusryčius ant stalo šventinamas velykinis maistas. Namuose saugotas vanduo naudotas esant namuose ligoniui, iškilus pavojui žmonių gyvenimui ir vaikų, ypač naujagimių, gyvybei. Prausiant vaikus, apšlakstydavo juo galvą (Masiōkų k.). Iki XX a. vidurio, kol moterys gimdydavo namuose prižiūrint pribuvėjai, ši galėjo esant silpnam naujagimiui apšlakstyti kūdikį. Tą atlikti galėjo netgi tėvai ar kiti asmenys. Kritišku atveju, gimus silpnam kūdikiui, pribuvėja (bobutė) ne tik apšlakstydavo kūdikį, bet ir jį pakrikštydavo. Tai visoje Lietuvoje žinomas naminio krikšto būdas, kuris kritiniu atveju tapdavo krikšto bažnyčioje pakaitalu, nors likus gyvam kūdikiui apeigą tekdavo pakartoti[17]. Šventintu vandeniu apšlakstydavo išgenamą pavasarį į laukus karvę (Garuckū k.).

Dažniausiai šventintas vanduo saugotas iki Sekminių, kartais – iki kitų metų. Per Sekmines jo likutį supildavo į šulinį (Linažiēdžių k.). Iki Sekminių, galimas dalykas, todėl, kad tą dieną bažnyčioje antrąkart šventinamas vanduo ir ugnis. Taip jo šventinimu Bažnyčia orientuojasi į atnaujintos sakramentalijos naudojimą. Vandens šventinimas pirmiausia liturginė tradicija, o žmonių tikėjimas stebuklinga jo galia neišvengiamai peržengia bažnytinę tradiciją ir įsiterpia į kasdienio valstiečio gyvenimo sakraliją ir liaudies pamaldumu paremtą praktinių veiksmų sritį, todėl buvo vienas plačiausiai naudojamų sakramentalijų.

[16] Karpavičienė R. Žemdirbystės tradicijos, *Raguva*, Vilnius, 2001, p. 605.
[17] Paukštytė R. *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime*, Vilnius, 1999, p. 69–70.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

Šventinti augalai ir žolynai

Augalai ir žolynai šventinami įvairiomis progomis. Pirmiausia Verbų sekmadienį, per Sekmines, Devintines, Žolinę. Svarbu aptarti Verbų ir Žolinės šventės metu medžių šakelių ir žolynų sakralizavimą, nes toks veiksmas yra nulemtas liturgijos, o tolesnis jų panaudojimas yra svarbus liaudies pamaldumo rodiklis.

Verbos. Verbų sekmadienis skirtas prisiminti Kristaus įžengimą į Jeruzalę, kai, pasak Evangelijos pagal Matą, minios „*kirto ir klojo ant kelio medžių šakas*“[18]. Sakramentalijos naudojimas įvairiems ūkiniams ir gyvenimiškiems tikslams neišsiskiria iš bendro bet kokios sakramentalijos liaudiškojo interpretavimo ir suvokimo bei vartojimo sričių fono. Tačiau verbos krikščioniškoje liturgijoje priskiriamos ypatingų sakramentalijų kategorijai[19]. Pašventintos Verbų sekmadienį pakeičia senąsias, kurios sudeginamos. Todėl pirmiausia įdomu pažvelgti, kokios šakelės šventinamos Ramygalos apylinkėse.

Apklausos duomenys liudija, kad apylinkėse vyrauja kadagio šakelių šventinimas. J. Kudirkos teigimu, Lietuvoje kadagys verboms naudotas Žemaitijoje ir Suvalkijoje bei Vidurio Lietuvoje[20]. Tačiau XX a. pirmais dešimtmečiais kadagio šventinimo ribos pradėjo slinkti į Rytų Lietuvą[21], todėl ir Ramygalos apylinkėse kadagys šventinamas vienas bei retkarčiais į puokštes įdedamas gluosnis su kačiukais. Dažniau, esant vėlyvam pavasariui, šalia kadagio prideda beržo šakelę. Berželis gali tapti vienintele šventinama šakele, kai gyvenantys vienkiemyje neturi šalia kadagio krūmo (Sokėlių k.). Esant miške ar darželyje pražydusių gėlių, jomis taip pat papuošdavo verbą (Ramygala).

Pagrindinė verbos funkcija liaudiškojo pamaldumo perspektyvoje – apsauga nuo gaisro ir perkūnijos. Tam tikslui verbą pakišdavo po stogu ar grebėstu ar ant aukšto pakabindavo ant vinies. Dažnai pašventintą verbą trobos viduje užkiša už šventų paveikslų ir laiko ištisus metus (Ramygala, Uliūnai), bet dažniau laiko užkišę už grebėstų. Kadangi šventinta verba gali padėti apsisaugoti nuo gaisro, laikydavo ant krosnies (Linažiėdžių k.). Plačiausiai verbos naudotos smilkymui. Tą daro parnešę verbą į namus sekmadienį, bet galėdavo ir kitą dieną. Tačiau paprastai smilko iškilus pavojui. Vieni perkūnijos metu su degančia kadagio šakele apeidavo aplink gyvenamąjį namą, o XX a. pradžioje seni žmonės šakelę užbaigdavo deginti pakištą net po krosnimi. Byrančius sausus spygliukus suberdavo į maišelį ir, audrai artėjant, pylė juos ant žarijų ir smilkė nešiodami po kambarį. Per perkūniją degindami sakydavo: „*Saugok, Marija, pasaugok, Marija, nuo blogio*“ (Ramygala). Apylinkės kaimuose gerai žinomas ir sergančių vaikų smilkymas. Ramygaloje sukonkretina: vaikus smilkė nuo tymų. Na, o raudoną siūlą, su kuriuo surišę šventindavo verbą, naudojo nuo sąnarių skausmo. Sakoma, aprišus juo sąnarius mažėja skausmas (Ramygala). Verba naudota ir kontaktinei magijai. Kad Dievas saugotų nuo nelaimių ir perkūnijos, išgindami gyvulius pavasarį suduodavo jiems su kadagio šakele. Taip pat dūmijo apeidami apie gyvulį ir kartu pašlakstydavo šventintu vandeniu. Mirusiajam po pagalve pakišdavo verbos šakelę arba šventintų žolynų (Uliūnai).

[18] *Naujasis testamentas. Keturios evangelijos, Apaštalų raštai*, Vilnius–Kaunas, 1972, p. 71.

[19] Bartkus F., Aleksa P. *Dievas ir žmogus: katalikų tikėjimo tiesos, dorovės reikalavimai ir sielai pašvęsti priemonės*, Roma, 1953, p. 465–466.

[20] Kudirka J. *Vilniaus verbos*, Vilnius, 1993, p. 5.

[21] Mardosa J. *Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos*, p. 84–87.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

Žolinės augalai. Žolinė krikščioniškame pasaulyje susijusi su Švč. Mergelės Marijos garbinimo kultu. Žolynų šventinimo papročių atsiradimas siejamas su legenda, kad apaštalai, susirinkę prie Marijos kapo, nerado kūno, o tik pilną kapą gėlių. Tiesioginiai liudijimai apie šią apeigą siekia X a., nuo tada žinomos gėlių šventinimo ritualo maldos, kuriomis prašoma Dievo, kad pašventintos žolės būtų naudingos sveikiems ir ligoniams, žmonėms ir gyvuliams. Ši tradicija su krikščionybe pasiekė ir Lietuvą. Pasak J. Vaišnoros, Lietuvoje naudotame Petrikovo sinodo 1621 m. priimtame rituale trijose maldose prašoma Dievo, kad įvairios žolės būtų žmonių ir gyvulių apsauga. Vienoje maldoje minima ir prašoma *„javų, žolių, vaisių gausos, apsaugos nuo visokio blogio“*[22]. M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje“ mini XVII a. jau buvus Žolių šventę[23].

Žolinė Ramygalos, kaip ir kitose valsčiaus bažnyčiose, nebuvo labai iškilmingai švenčiama, nes bažnyčioje nebūdavo daug tikinčiųjų, kadangi juos sutraukdavo garsieji Krekenavõs Žolinės atlaidai, trukę tris dienas. Ten iš visų kaimų tikintieji keliaudavo pasimelsti, aplankyti gyvenančius Krekenavojè ir kaimyniniuose kaimuose gimines. Orelių ir kitų kaimų žmonės vykdavo tik į mažesnius, bet taip pat gerai žinomus Ramygalos šv. Jono atlaidus[24]. Išlikęs žolynų šventinimas per Žolinę yra liturgijos dalis. Moterys daugiausia šventino darželio gėles, nes rudeniop laukų gėlės jau būna peržydėjusios. Žmonės prisimena, kad į puokštę būdavo įdėta ir javų varpų. Visoje Lietuvoje iki XX a. vidurio buvo įprasta per Žolinę nešti į bažnyčią šventinti supiltą į maišiukus rugių sėklą, laukiant iš pasėtų grūdų įvairiaprasmių tikslų, kurie, kaip minėta, buvo išsakomi netgi viduramžiškose maldose. Taigi žemdirbiškasis motyvas, kai palaiminamas derlius, akivaizdus šventės apeigose.

Šventinami Žolinės žolynai siejami su laidotuvių sfera. Tokiems tikslams skirtos gėlės tiesiog džiūsta kur nors pakabintos, tačiau gali būti ir specialiai

Lietuvos edukologijos universiteto studentės Žolinę, Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų dieną, švenčia Ramygaloje. Iš asm. archyvo

[22] Vaišnora J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, p. 41–43.
[23] Valančius M. *Raštai*, Vilnius, 1972, t. 2, p. 370.
[24] Antanaitis B. *Vaikystė Oreliuose*, p. 58–60.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

Žolinės puokštė Ramygaloje. Iš asm. archyvo

džiovinamos. Uliūnų apylinkėje mirusiojo pagalvę prikimšdavo skiedrų, Žolinės ir Devintinių žolynų, kurių žmonės seniau nešdavosi glėbius šventinti[25]. Sudžiovintomis gėlėmis smilkė vaikus nuo priemėties, gyvulius – nuo ligų (Ramygala). Žolinės žolės apsisaugoti nuo perkūno dedamos ant aukšto, kylant audrai jomis kartu su verba smilkė kambarius siekiant išvengti gaisro. Taip pat kartu su verba žolynus naudojo gyvuliams rūkyti pavasarinio išginimo į laukus metu, kaip ir išleidžiant paukščiukus į lauką – nuo varnų. Įvairiomis ir nebūtinai susietomis su konkrečia švente šventintomis žolėmis Ramygalos apylinkėse aprūkydavo žmones, nužiūrėtus blogos akies. Taigi nors Bažnyčia nesuteikia žolynams apsauginių ir kitokių maginių funkcijų, tokia jų naudojimo praktika realiai gyvavo kasdienėje žmonių veikloje.

2. Religinis gyvenimas bendruomenėje

Bendruomenės įtaka religiniam kaimo gyvenimui buvo didelė. Per apeigas ir papročius stiprėjo bendruomeniniai ryšiai, kurie ypač Lietuvos gatviniuose kaimuose buvo neišvengiami ir būtini. Atsiradę valakų reformos metu XVI a. antrojoje pusėje, gatviniai kaimai XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvos gyvenviečių sistemoje užėmė reikšmingą vietą. Juose susiformavusios kaimo bendruomenės buvo svarbus parapijų struktūrinis elementas, nes kaimuose besireiškiantis religinis gyvenimas buvo tiesiogiai susijęs su parapijos religine ir Bažnyčios pastoracine veikla apskritai. Religiniame Ramygalos apylinkių gyvenime bus nagrinėjamos dvi svarbiausios jo raiškos formos: 1) savarankiškai kaimo bendruomenėje gyventojų atliekamas apeigas; 2) religinė kaimo veikla, kur dalyvauja kunigai. Šių formų turinys buvo įvairus, tačiau XX a. pirmojoje pusėje skirtingos apeigos reiškėsi nevienodai intensyviai. Šiame skyriuje apžvelgiamos ryškiausios iš jų.

[25] Šeimos papročiai. Laidotuvės, *Uliūnai*, Vilnius, 1993, p. 293–294.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

Apeigos, gyventojų savarankiškai atliekamos kaimo bendruomenėje

Labiausiai tokios apeigos būdingos gatviniams kaimams, kurie pirmaisiais XX a. dešimtmečiais sudarė Lietuvos kaimų pagrindą. Tiesa, P. Stolypino 1907 m. pradėta žemės reforma, kurios metu gatviniai kaimai skirstyti į vienkiemius, gana stipriai palietė Pãnevėžio apskritį, ten šis procesas apėmė nuo 25–50 proc. (toks procentas teko ir Kaũno, Zarasų, Trãkų, Pãnevėžio apskritims). Iki 1940 m. Panevėžio apskritis išliko tarp šios srities lyderių[26]. Uždaresnis gyvenimas vienkiemiuose ir aktyviau pasiekiantys kaimą racionalieji ūkininkavimo būdai, švietimo įtaka pakirto žemdirbiškų papročių ir maginių motyvų gyvavimo ūkinėje veikloje šaknis. Naikinant gatvinius kaimus ir perėjus prie vienkiemių sistemos, natūraliai nyko apeigos ir papročiai, kurie iki tol buvo kaimo bendruomenės kontroliuojami. XX a. bendruomeniniame kaimo ir apskritai žmonių gyvenime ima silpnėti religijos įtaka. Nors, perkėlus sodybas, išnyko dalis senų kryžių, tačiau buvo statoma ir naujų, kryžiai ir toliau išliko esminiai religinio gyvenimo ir žmonių religingumo rodikliai. Tačiau jie religiniame ir visuomeniniame gyvenime buvo reikšmingesni gatviniuose kaimuose. Pasak I. Butkevičiaus,

„Dažnai viename gatvės gale būdavo kaimo aikštelė, jos viduryje – puošniai ornamentuotas kryžius, koplytstulpis ar koplytėlė. Jie pastatyti bendromis kaimo lėšomis, aptverti statinių tvorele. Ši aikštelė būdavo lyg ir kaimo gyventojų susibūrimo vieta. Joje poilsio dienomis rinkdavosi kaimynai pasišnekučiuoti. Vasarą, šeštadienio ir sekmadienio vakarais, į šią aikštelę pasilinksminti susiburdavo jaunimas“[27].

Ąžuolinis kryžius dažnai puošdavo sodybą. Šis kryžius, padarytas Ramygalos meistro Boleslovo Stasiukaičio, stovėjo Balčikonių sodyboje, Giedraitynėje

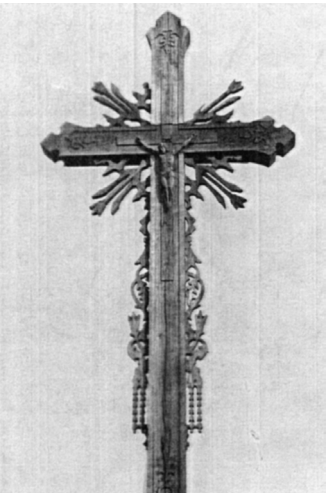

Kaimo sodybų skirstymas į vienkiemius suardė tokio gyvenimo galimybes, tačiau nepanaikino apeigų šalia kryžių ir nesumažino jų reikšmės kaimo ir tikinčiųjų gyvenime. Vyresnio amžiaus Ramygalos apylinkių gyventojai prisimena kelių kryžkelėse ir kaimo sodybose buvusius kryžius. Kaip teigiama, Uliūnų apylinkėse daugelio kaimų darželiuose stovėjo kryžiai[28]. Neabejotina, kad žmonėms įspūdį darė Vinco Svirskio kryžiai, kurių, prisimenama, būta kaimuose. Tai ir XXI a. Pašiliuose, o Kučiūnuose būta netgi dviejų[29]. Sakoma, kad Jotainių kaime stovėjusį gražų kryžių sovietmečiu išvežė į Vilnių, laikė Katedroje. Matyt, turimi galvoje V. Svirskio kryžius, kuris tuo metu eksponuotas Katedros prieangyje.

Kryžiai pirmiausia buvo žmonių tikėjimo simboliai, tačiau juos statė ir tikėdamiesi, kad jie apsaugos nuo gaisrų, nelaimių. Kryžiai iškildavo ir tragiškų įvykių vietoje. Pasakojama,

[26] Butkevičius I. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*, Vilnius, 1971, p. 95, 108.
[27] *Ten pat*, p. 57.
[28] Gabulaitė E. Iš kaimų istorijų, *Uliūnai*, p. 43.
[29] Ulys A. Kryžių meistras Vincas Svirskis Uliūnų apylinkėse, *Uliūnai*, p. 134–134.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

kad netoli Ramygalos stovėjęs kryžius, kuris buvo pastatytas sudegusiam kaimui atminti, kai viena moteriškė jį padegė. Kryžiai prieš atlaidus, šventes būdavo puošiami gėlėmis, vainikuojami. Ypač tai būdinga svarbiausių šventųjų pagerbimo dienų išvakarėse. Prie sodybose stovinčių kryžių valstiečiai dažnai suklupdavo dėkodami Dievui už malones arba prašydami sveikatos, dangiškosios palaimos sau ir artimiesiems, kitomis progomis. Tačiau svarbiausios apeigos prie kryžių vyko Kryžiaus dienomis, t. y. tris dienas prieš Šeštines.

Kryžiaus dienos. J. Balio teigimu,

„<...> kryžavų dienų vaikštynės ir maldos <.....>, išsivysčiusios iš senų magiško rato ritualų, turi užtikrinti gerą laukų derlių, išprašyti reikalingą lietų, apsaugoti nuo sausros ir ledų“.[30]

Kryžiaus dienos švenčiamos balandžio 25-ąją, t. y. šv. Morkaus dieną, taip pat trys dienos prieš Šeštines. Tomis dienomis iš bažnyčių prie kryžių eina procesijos, giedama „Visų šventųjų litanija“, o kaimuose rengiamos procesijos laukuose su ta pačia litanija prie kryžių. Šv. Morkaus pamaldų pradžia siekia popiežiaus Liberijaus laikus (325–366); jis įsakė tą dieną melsti Dievo palaimos būsimam derliui.[31] Galutinis tų dienų liturginės praktikos bruožas susiformavo I tūkstantmečio antrojoje pusėje ir išliko skirtingose Europos valstybėse iki XX amžiaus[32].

Lietuvą ši europinėje bažnytinėje ir liaudiškoje tradicijoje įsišaknijusi apeiga pasiekė kaip miestietiška. Kaimų parapijose procesijos iš bažnyčios pradėjo eiti į kapines ar prie kryžiaus ir ilgainiui Kryžiaus dienos visuotinai be kunigo imtos švęsti kaimuose[33]. Šias dienas valstietiškoje religinėje veikloje lydi panašumo magija grįsti įvairūs draudimai. Pirmiausia tikėta, kad negalima dirbti daugelio darbų, nes per Kryžiaus dienas kryžiuosis, t. y. kryžminsis, augalai, svogūnai, pajudinus žemę augs piktžolės[34]. Deja, Ramygalos apylinkėse konkrečių pavyzdžių jau nefiksuota, daugiau kalbama apie religinį apeigos aspektą. Nors antai, raguviškių nuomone, per Kryžiaus dienas sėtų morkų ir burokėlių šaknys augdamos susisuka, susimezga ir tik žirnius galima šiomis dienomis sėti.[35] Neabejotina, kad nuoroda į morkas liudija apie per šv. Morkų vykusias apeigas. Ramygalos apylinkėse šių dienų paminėjimas kalba apie Kristaus Dangun žengimo šventę, t. y. Šeštines, kurios pažymimos praėjus keturiasdešimčiai dienų po Velykų. Kadangi Velykos yra kilnojamoji šventė, taigi ir Kryžiaus dienos neturi nuolatinės datos ir jų laikas svyruoja tarp gegužės 4 d. ir birželio 2 dienos. Tad Šeštinės tik labai retais atvejais gali būti pagrindinių žemdirbio pavasario darbų metu, gali būti ir mėnesio pabaigoje. Todėl šventės tiesiogiai negalima sutapatinti su žemdirbio darbais ir įvairūs Lietuvoje žinomi draudimai ir tikėjimai buvo labiau skirti sulaikyti žmones nuo neatsakingos veiklos tomis dienomis, o

[30] Balys J. *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, Vilnius, 1993, p. 188.

[31] *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1958, t. 13, p. 169–170. Tiesa, K. Čibiras teigia, kad jas įvedė apie 600 m. Grigalius Didysis Romoje, kur tuo metu siautė baisus maras (Čibiras K. *Liturgika,* Kaunas, 1942, p. 97.)

[32] Vaišnora J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, t. 13, p. 170.

[33] Vaišnora J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, p. 135–136.

[34] Tai gana dažnas tikėjimas. Žr.: Balys J. *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 189; Balys J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos,* 1986, p. 12 93–94.

[35] Vasiliauskienė V. Senieji raguvių tikėjimai, burtai ir prietarai, *Raguva*, p. 737.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

ne tikima tokio darbo žala. Bažnyčia draudė dirbti tomis dienomis, todėl liaudies tikėjimas ir draudimai tiesiog pakartodavo jau esamą nuostatą.

Tyrimai rodo, kad Lietuvoje kryžių lankymo regioniškumas gana neryškus. Daugiau viską lemia vietinės tradicijos, kurioms atsirasti dažnai svarbiausi būdavo žmonių įgeidžiai, norai ir galimybės[36]. Ramygalos apylinkėse, kaip rodo lauko tyrimų medžiaga, dažniausiai procesija eidavo paeiliui prie kiekvieno kryžiaus. Duomenų apie apeigas vienodumą galbūt lemia jų nykimas. Pagaliau įvairovė reglamentuota liturgijos, nes jai skirta „Visų šventųjų litanija“, giedodavo ir kitas giesmes, žmonės melsdavosi. Nors neužfiksuota Ramygalos apylinkėse, tačiau, pavyzdžiui, Oreliuose giedota ir kai kur Lietuvoje žinoma speciali šiai progai skirta giesmė „Pone Karaliau, Dieve Abraomo“, kurioje prašoma Dievo pagalbos. Blogais metais prašoma gero oro, atitolinti nelaimes, žmonėms malonių. Šią giesmę, ištikus nelaimėms, giedodavo Oreliuose prie kryžiaus ir ne Kryžiaus dienų metu[37]. Apibendrinant Kryžiaus dienų šventimo eigą ir papročius, galima pasakyti, kad XX a. pirmojoje pusėje apeigos pagrindas visuomet krikščioniškas, dėl to jį ir palaikė Bažnyčia.

Kitos kaimo gyventojų savarankiškai atliekamos apeigos, Lietuvoje vietomis išlikusios XX a. šeštajame dešimtmetyje, buvo **gegužinių litanijų giedojimas** (*mojinės, mojavos*) kaimo gyventojų namuose. Liturgijoje Švč. Mergelės Marijos garbei ir jos ypatingam maldavimui skirti du mėnesiai – gegužė ir spalis. Spalio mėnesį kalbamas rožinis, o gegužę – ypatingos maldos, vadinamos gegužinėmis pamaldomis[38]. Tai buvo gaivi tradicija Lietuvos kaimuose, todėl būtina aptarti jų eigą ir papročius Ramygalos apylinkėse.

Gegužinės pamaldos Lietuvos bažnyčiose atsirado prieš pusantro šimto metų, nes tik XIX a. antrajame–trečiajame dešimtmetyje popiežius įteisino dar XVIII a. Italijoje atsiradusią tradiciją[39]. Apeigos bažnyčiose ištisą mėnesį vyksta vakare, todėl kaimuose gyvenantys žmonės dėl darbų ir atstumų bažnytiniame giedojime dalyvauti negalėjo arba ateidavo tik retkarčiais. Tuo tarpu miestelių gyventojai privalėjo rinktis bažnyčioje. Giedojimu grindžiama apeiga yra svarbi tiek patiems jos dalyviams, tiek Bažnyčiai, ir yra viena iš liaudiško pamaldumo raiškos formų, nes *„<...> giesmė, būdama kiekvienos tautos sielos natūrali išraiška, liaudiškam pamaldumui yra labai reikšminga“*[40]. Ankstyviausia žinia apie vykusias kaime apeigas laikytina V. Miliaus pateikti duomenys iš XIX a. pabaigoje Panevėžyje gyvenusio etnografo J. Vitarto rašinio, kuriame jis mini 1863 m. vykusias gegužines pamaldas prie Pāslaujo kaimo (Kėdáinių r., Truskavõs apyl.) pakraštyje esančio kryžiaus[41]. Taigi artimos Ramygalai apylinkės susijusios su gegužinių litanijų giedojimo ištakomis. Tačiau nors pirmoji žinia siejasi su kryžiais, įprastinė apeigos vieta buvo gyventojo trobos didesnis kambarys arba klėtis su tam tikslui specialiai įrengtu altorėliu.

Ramygalos apylinkėse surinkta medžiaga liudija apie apeigų vyksmą

[36] Mardosa J. Kryžiaus dienos XX a.: krikščioniška ir žemdirbiška tradicija, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 21, p. 89–106.
[37] Antanaitis B. *Vaikystė Oreliuose*, p. 40; Mardosa J. *Kryžiaus dienos XX a.: krikščioniška ir žemdirbiška tradicija*, p. 89–106.
[38] Čibiras K. *Liturgika*, p. 125.
[39] Vaišnora J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, p. 6.
[40] Liaudiško pamaldumo ir liturgijos vadovas, *Bažnyčios žinios*, Vilnius, 2003, nr. 11, p. 19.
[41] Milius V. Kryžiai ir koplytėlės lietuvių liaudies papročiuose, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis,* Vilnius, 1997, t. 11, p. 213.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

klėtyje ir rečiau kambaryje. Tai neiškrenta iš aukštaitiško konteksto, nes čia altorėlis dažniau būdavo įrengiamas klėtyje. Altorėlio įrengimu rūpinosi namų, kur vykdavo apeigos, šeimininkai. Altorėliui įrengti būdavo naudojama kraitinė skrynia. Neturint šio baldo, altorėlis įrengiamas ant stalo ar net ant kampinės lentynėlės. Altorėlio išvaizda gana elementari, kokia įmanoma kaimo sąlygomis. Ant staltiese užtiesto baldo pastatydavo medinį kryželį, netgi Marijos skulptūrėlę, o šonuose – žvakių ir įvairių gėlių, įdėdavo žydinčių medžių šakelių ir pan. Vietoje skulptūrėlės kartais ant sienos pakabindavo jos paveikslą (Linažiedžių k.). Raguviškiai per gegužines iš *barvinkų* nupindavo vainiką, pritvirtindavo prie lubų ir nuleisdavo iki stalo ar net grindų iš abiejų altorėlio pusių, o sieninį paveikslą aprėmindavo karpinių papuošimu arba vainiku[42]. Vainiko kabinimas nuo lubų tiesiogiai primena bažnyčių puošimą per atlaidus, kai nuo bažnyčios lubų į visas keturias puses nutįsta vainikai. Tokia semantika atsiradusi neatsitiktinai. Altorėlio sugretinimas su bažnyčios altoriumi arba traktavimas sinonimiškai suteikia jam ritualinį daugiafunkciškumą. Todėl, pasibaigus apeigoms, altorėlio dažnai neišardydavo ir naudodavo jį kitiems gyvenimo atvejams. Pavyzdžiui, prie jo melsdavosi šeima ir atskiri jos nariai. Altorėlių kaime įrengdavo tiek, kiek jų prireikdavo patenkinti gyventojų poreikius. Apeigos galėjo vykti kuriuose nors namuose, bet kartais jas kasmet rengdavo vis kitas žmogus (Garuckų k.). Jei gatviniame kaime giedodavo vienoje vietoje, tada stengėsi altorėlį rengti kaimo centre, kad būtų patogiau visiems rinktis. Jei neturima savame kaime įrengto altorėlio, tada einama į kitą kaimą.

Visą apeigų gyvavimo laiką jos buvo populiarios kaimuose. Nors svarbiausias gegužinių pamaldų tikslas buvo pagarbinti Švč. Mergelę Mariją, tačiau pavasarį, vakarais po darbų, visiems gyventojams suteikdavo galimybę susiburti vienoje vietoje ir aptarti rūpimus klausimus arba tiesiog pabūti kartu. Ypač po apeigų mėgdavo pratęsti bendravimą jaunimas. Jie pasivaikščiodavo po kaimą, padainuodavo, o savaitgalį šeimininkų namuose kartais surengdavo šokius. Kaip rodo Ž. B. Šaknio tyrimai, netgi buvę regioniniai poapeiginių pasilinksminimų rengimo papročių savitumai. Pagal jį, 57 proc. tirtuose Šiaurės Rytų Lietuvos kaimuose jaunimas susieidavo pašokti, padainuoti šeštadieniais, o kitomis dienomis – 15 proc.[43] Savaitgaliais, sakoma, iš kiekvienų namų ateidavo jaunimo, atsinešdavo armoniką (Linažiedžių k.).

Religinė veikla kaime dalyvaujant kunigams

Šiai veiklai priskirtinas kunigų dalyvavimas laukų šventinimo apeigoje ir kalėdojimo paprotys.

Laukų šventinimas. Lietuvoje pirmaisiais XX a. dešimtmečiais buvo išlikęs pavasarinis laukų šventinimo paprotys[44]. Duomenų apie laukų šventinimo atsiradimą Lietuvoje nėra. Galima daryti prielaidą, kad XIX a. kolektyvinis laukų šventinimas turėjo būti gana intensyviai praktikuojamas. Nors laukų šventinimas po Pirmojo pasaulinio karo jau gerokai apnykęs, tačiau vietomis išliko

[39] Žumbakienė G. Sodybų želdiniai, *Raguva*, p. 638.
[43] Šaknys Ž. B. *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai*, Vilnius, 2001, p. 61–63.
[44] Mardosa J. *Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje*, p. 142.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

iki sovietmečio pradžios. Tai žemdirbiškųjų tikslų ir siekių bei krikščioniškosios apsauginės prasmės sintezė realiame valstiečių gyvenime. Praktinėje perspektyvoje apeiga galėjo turėti įvairių pavidalų, todėl šventinimo ceremonialas buvo įvairus. Pirmiausia tam skirtas laukų kampų šventinimas, kuris siejasi su apsauginio maginio rato idėja. Didžiausias dėmesys šventinime skiriamas dirbamai, t. y. auginančiai derlių, žemei.

Po Pirmojo pasaulinio karo specialus bendruomeninis laukų šventinimas dalyvaujant kunigui retėja. Tačiau išliko kaimų, kur bendruomenė kartais kviesdavo kunigą kaimo laukus pašventinti, o po apeigų turtingesnis ūkininkas pakviesdavo kunigą ir dažniausiai jį lydintį zakristijoną užkąsti. Kartais kolektyviai šventindavo be kunigo, šiam tikslui panaudodami Kryžiaus dienų apeigas, kai kaimynai, aplankę laukų kryžius, patys šventino laukus (Kunigìškių k.). Ramygaloje ketvirtajame dešimtmetyje, per Jurgines, kunigas po Mišių išeidavo į šventorių, simboliškai pašlakstydavo į visas keturias puses, taip pašventindavo visos parapijos laukus. Toks šventinimo būdas sietinas ne tiek su papročio nykimu, kiek su kintama gyvenviečių sistema, kai, skirstantis į vienkiemius ir padidėjus atstumams, tarp ūkių susilpnėjo arba visai išnyko kolektyvinio gyvenimo tradicijos. Menkėjant bendruomeninėms apeigoms, atsirado individualus šventinimas. Po Pirmojo pasaulinio karo dažnai vienintelis būdas liko šventinimas be kunigo Velykų rytą su šeštadienį parsineštu iš bažnyčios šventintu vandeniu. Kiekvienas savaip šventino savus laukus. Taip pat galėjo pavasarį išvesdami gyvulius iš tvarto apvesti juos aplink lauką ir kartu pašlakstyti dirvą (Juodikónių k.). Laukus šventino ir per sėją. Tada tėvas apeidavo pirmiausia pasėlių lauką, po to kitus laukus (Uliűnai). Suprantama, kad sovietizuojant Lietuvą, kaip viešas religinis veiksmas, apeiga nyko dėl ateistinio valdžios požiūrio, bet galutinai prarado prasmę kolektyvizavus žemės ūkio naudmenis XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje.

Kunigo kalėdojimas. Kunigo kalėdojimas, paplitęs dar XX a. šeštajame dešimtmetyje, skirtas palaikyti ir stiprinti dvasinį Bažnyčios ryšį su kaimu ir tikinčiųjų namais. Liturgijoje kalėdojimui numatytas pokalėdinis laikas.

„Po Kalėdų mūsų šalyje klebonai pradeda lankyti parapijiečius. Lankymosi tikslas – pažinti savo ganomuosius, jų tikėjimo žinojimą ir gyvenimą. Šia proga kunigas klausia poterių, surašo parapijiečius, išdalija velykinei išpažinčiai korteles, o žmonės duoda kunigui ir jo tarnams pragyventi dovanų. Toks lankymas lietuvių vadinamas kalėdojimu“[45].

Tiesa, tiriamoje teritorijoje kunigo lankymasis kaimuose žinomas ir *kalendavojimo* vardu. Kaip teigia B. Antanaitis, apie Krėkenavą elgetos ir *špitolninkai* kalėdoja, o kunigai kalendavoja[46].

J. Kudirkos teigimu, Panevėžio vyskupystėje kalėdodavo po Visų šventųjų, o Kaišiadorių ir Vìlniaus – po Naujųjų metų. Kalėdojimas paprastai trukdavo iki Trijų karalių[47]. Lauko tyrimai liudija, kad Ramygalos apylinkėse kalėdodavo per adventą ir iki Naujųjų metų stengtasi užbaigti. Kalėdojimo dieną kunigas paskelbdavo per pamokslą, bet dar po

[45] Čibiras K. *Liturgika*, p. 107.
[46] Antanaitis B. *Vaikystė Oreliuose*, p. 145.
[47] Kudirka J. *Lietuviškosios Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius, 1993, p. 227.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

Pirmojo pasaulinio karo daug kur apie tai papildomai perspėdavo per kaimus einantis *špitolninkas*. Kartais per kaimus paleisdavo zakristijoną atsiklausti, ar visi laukia kunigo (Garuckų k.). Zakristijonas kartu pardavinėdavo kalėdaičius. Už minėtas paslaugas bažnyčios tarnai susirinkdavo kalėdą[48], kiekvienam duodavo grūdų, rankšluosčių.

Kalėdojimas kaimui buvo šventė, kuriai visi atidžiai ruošdavosi. Šeimininkės smėliu pabarstydavo aslą, nušveisdavo suolus ir kitus baldus, netgi pamesdavo eglės šakučių dėl geresnio kvapo. Stalą užtiesdavo švaria staltiese, ant jo padėdavo gražų drožinėtą kryželį. Vaikai privalėjo pakartoti ar išmokti tikėjimo tiesas, nes pagrindinis vaikų egzaminavimo būdas buvo poterių patikrinimas, o mažiems reikėdavo pademonstruoti mokėjimą persižegnoti; už tai šie būdavo skatinami vienu ar pora saldainių. Prieškariu vaikai, mokyti mokyklose, religinio parengimo pagrindus gaudavo per pamokas, todėl dažnai kunigai neklausinėdavo vaikų. Taigi kunigo apsilankymas kiekvienuose namuose buvo metų įvykis. Turtingi valstiečiai kalėdotojams ruošdavo pietus, o kartais ir vakarienę. Turtingam teisę maitinti kalėdotojus galėjo suteikti kaimo sueiga (Aukštãdvario k.). Tačiau įprastinė valgymo tvarka buvo vaišes ruošti turtingesniems žmonėms arba kaimynams paeiliui, aplenkiant vargingus – kaip sutardavo. Kalėdotojus veždavo klebono vežikas, nes dažniausiai kunigas važiuodavo savo arkliais (Uliūnai). Įvairavo kalėdos (duoklės) dydis, atsiskaitymas su bažnyčios tarnais. Prieškariu pagrindinis paramos bažnyčiai ir tarnams būdas buvo grūdai, dešros, kitokie maisto produktai, kartais pinigai. Taigi aptartų bendruomeninių religinio kaimo gyvenimo formų raiška kaimo bendruomenėje vyko Bažnyčios iniciatyva arba netiesioginiame jos poveikyje, tačiau svarbiausias veiksnys buvo individualus žmonių religingumas, skatinęs praktikuoti apeigas ir palaikyti aptartų formų gyvybingumą.

Išvados

Iki XX a. vidurio religiniai papročiai ir bendruomeninės religinės apeigos Ramygalos apylinkėse reiškėsi Bažnyčios, kaip ypatingos visuomenės dvasinio ir visuomeninio gyvenimo organizavimo formos, įtakoje. Kasdienybėje, namų aplinkoje, religiniame žmonių gyvenime veiksmingiausi buvo įvairūs religiniai simboliai. Individualiame žmonių gyvenime tokie religiniai simboliai buvo sakramentalijos, žmonių santykiai. Svarbiausia sakramentalija, kuriai kasdienybėje nuolat skirdavo dėmesį, buvo kryžiaus ženklas ir kryžius. Žegnojimasis, maldos, pagarbūs santykiai su šventais paveikslais sudarė religinio pobūdžio veiksmų pagrindą. Šventintos žvakės, duona, vanduo, kaip ir augalai bei žolynai, buvo svarbūs liturginėje praktikoje, liaudies pamaldžiai laikomi valstiečių namuose, be sakramentalijos sampratos, išreiškė ir įvairius maginius siekius. Suteikdami sakramentalijoms dažniausiai apsaugines funkcijas, jomis sakralizuodami namų ir net valdų erdvę, žmonės tikėjosi Dievo pagalbos nelaimių ir įvairių blogybių akivaizdoje.

Kaimo bendruomenėje vykstantis religinis gyvenimas XX a. pirmojoje

[48] Kalėda, duoklė grūdais žinoma jau XVI a. Beje, ji vadinta „išmalda“: *Žemaičių vyskupijos vizitacijos (1579)*, Vilnius, 1998, p. 85; Kalėda turi ir išmaldos prasmę, todėl vietomis Lietuvoje *kalėdoti* reiškia *elgetauti*. Taip pat reiškia ir Kalėdų dovaną, duodamą samdiniams (*Lietuvių kalbos žodynas*, t. 5, p. 130.).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.

pusėje susidėjo iš bendruomenėje žmonių savarankiškai atliekamų apeigų ir tokių, kur dalyvavo kunigai. Šių formų turinys kaimuose skyrėsi mastu, taip pat ir dažnumu. Vieni kaimai apeigas rengdavo dažniau, kiti rečiau. Tai priklausė nuo kaimo dydžio, sodybų išsidėstymo, žmonių tarpusavio santykių. Tačiau svarbiausias veiksnys buvo žmonių religingumas, lėmęs religinio gyvenimo intensyvumą. Plačiausiai praktikuotas buvo kunigų kalėdojimas kaip kasmetis pačios Bažnyčios santykių su tikinčiaisiais palaikymo būdas ir gyventojų pareigos išlaikyti bažnyčią bei namų ir jų gyventojų palaiminimo siekis.

Sakramentalijų naudojimas individualiame žmonių gyvenime vyko be tiesioginio Bažnyčios kišimosi į žmonių gyvenimą. Tačiau religingumu pasižymėję kaimo gyventojai jas pasitelkdavo spontaniškai, atsiradus progai ar iškilus, jų manymu, būtinybei. Didesnė Bažnyčios įtaka bendruomeniniam religiniam kaimo gyvenimui. Tačiau apskritai religija ir Bažnyčia, naudodamasi vos ne iki XX a. vidurio išlikusiu giliu kaimo žmonių religingumu, turėjo išskirtinę reikšmę kasdienėje žmonių veikloje, ūkiniame ir šeimyniniame gyvenime.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Ramygala“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja *Gražina Navalinskienė*).

Straipsnio kalbos redaktorė *Teresė Gužauskienė*, korektorė *Gražina Navalinskienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas.*

Straipsnis recenzuotas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:
1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet kokiu būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2017 11 30.